

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ІСТОРІЯ
Випуск 16

Видається з 1995 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2009

УДК 371.214.114:94 (4)

ББК 63.3 (2) 4

Мирослав Волощук

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ВОЛОДИСЛАВА КОРМИЛЬЧИЧА (1214–1232 рр.)*

Стаття присвячена досі не обговорюваним в історичній літературі перипетіям перебування Володислава Кормильчича в межах Угорського королівства впродовж 1214–1232 рр. На основі залучення до процесу дослідження кількох угорських дипломів автором спростовується поширена в історіографії думка про смерть колишнього галицького боярина в ув'язненні. Матеріальні статки, якими той володів у с. Пагран, дозволяють припустити про доволі високий соціальний статус Володислава, наближеність до короля та представників вищої знаті.

Ключові слова: Угорське королівство, Арпади, Ендре II, Галицька земля, Володислав Кормильчич, село Пагран, Романовичі.

Історичний розвиток Галицької землі від початку XIII ст. був тісно пов'язаний із зовнішньополітичними планами на Русі угорської династії Арпадів. Домінування впливів короля Ендре II (Andreas, **Андріи** 1205–1235 рр.), яке стало наслідком підтримки з боку місцевої знаті та ряду дипломатичних переговорів із волинськими й чернігівськими князями, утілювалося в життя через періодичну передачу повноважень у східнослов'янських територіях лояльним щодо угрів боярам. Однією з таких осіб при королівській військовій підтримці восени 1213 р. став Володислав Кормильчич (Ladislav Ruthenus, до 1188 – б. 1232 рр.), невідомі сторінки біографії якого і є предметом вивчення статті.

Період перебування в якості угорського намісника, що тривав менше року, ознаменувався серйозною поразкою від об'єднаних сил Романовичів і краківсько-сандомирського князя Лешека Білого (Lesthko Albus, 1194–1227 рр., з перервами), неприйняттям факту правління боярина іншими володарями Русі. Останній аспект став підставою для появи в літописній спадщині цитати буцімто “**Володислав вокн#жис#**”, а відтак – особливо негативного ставлення до персони самого боярина та його нащадків у науковій літературі XIX – початку XXI ст. [26, s.100–102]**.

Особлива напруга, яка склалася в Галичині в ході подій кінця 1213 – першої половини 1214 рр., і загроза втрати настільки бажаних володінь не могли не тривожити Арпадів. Тому перманентне союзництво з Лешеком Білим, яке тривало ще від 1204/05 рр., для самого Ендре, у контексті подальшого посилення впливів на Волині й у Галичині, почало виглядати найбільш привабливим. Обидва монархи, зберігаючи тут сталі династичні інтереси, одночасно або по чергово володіли сюзеренними правами стосовно Романовичів, їхніх вотчинних земель і частково території Подністров'я. Краківсько-сандомирський правитель періодично брав участь у дипломатичних переговорах за участю угорців (червень 1206 р.), підтримував війська короля в поході проти Ігоревичів (серпень–вересень 1210 р.) тощо. Обидва монархи були носіями католицької церковної традиції, намагаючись матеріалізувати в землях “східного обряду” релігійні задуми сучасного їм папи Інокентія III (Innocentius PP. III, 1196–1216 рр.). Поряд з тим Ендре II усвідомлював свою ієрархічну та мілітарну першість у стосунках з польським князем, цьому присвячено багато праць [29, с.89–91; 47; 48, s.341–351; 57, s.197–210; 58, s.1–35; 59, s.1–84; 60, s.30–51].

* Матеріал для написання статті було зібрано завдяки всесторонній підтримці Словацької Академічної Інформаційної Агенції м. Братислава (Slovenska Akademična Informačná Agentura, Bratislava, Sk) та Міжнародного стипендіального фонду Videgradfund (Bratislava, Slovak Republic).

** Див. статтю в попередньому номері “Вісника Прикарпатського університету. Історія”.

Не випадково на фоні організованого королем улітку 1214 р. походу проти Лешека, той, задля уникнення військових зіткнень, **“посла (до Ендре. – М.В.) посла свое Лхсьтича и Пакослава воеводуу рекыи не е лппо бо#риноу кн#жити в Галичи, но поими дщерь мою за сна своего Коломана и посади и в Галичи”** [2, стб.730–731]. Швидше за все, що подібна домовленість була узгоджена й із представниками руської знаті, можливо, навіть з опозиційно налаштованими щодо Володислава галицькими боярами, які все ж симпатизували Арпадам. Принаймні цитата Я.Длугоша про те, що *“...primores Russorum (курсив наш. – М.В.) aditi sunt, et rex eorum Andreas suppliciter a Ruthenis exoratur, ut filium suum Colomannum illis in dominum preficeret”*, є додатковим тому підтвердженням. Польський історик, наводячи відомості про майбутнє зайняття Галича королівськими військами, додавав: *“Qui dum (Andreas. – М.В.) in Halicziam pervenisset, a primis Ruthenorum ducibus et boyaris (курсив наш. – М.В.) iusto honore exceptus est et castrum Halicziense illi tradita possessio”* [4, с.199].

Ураховуючи джерела, які використовував автор “Історії Польщі” при відображенні подій початку XIII ст. у Галичині [32, с.1–54; 55], ми переконані в достатньому рівні об’єктивності наведеної інформації. Проте навіть за умов різнопланового висвітлення досліджуваної проблеми в нарративній центральноєвропейській спадщині невстановленими залишаються хронологічні аспекти угро-польських домовленостей 1214 р. Невідомо також, яке місце в переговорах відводилося бояринові Володиславу.

На нашу думку, зустріч Пакослава з Ендре II відбулася під час походу угорських військ до Польщі й відповідно підготовки Лешека Білого до оборони. Посольство краківського воеводи до короля було, свого роду, превентивним дипломатичним заходом, покликаним, за сприятливих обставин, уникнути бойових дій. Це припущення насамперед базується на послідовності розташування відповідних записів у літописі. Те, що **“король ... сн#с# съ Лестьком во Зъпиши”**, розташованому на шляху до передгірського Бардейова та прикордонних з Угорщиною володінь краківського князя, додатково підтверджує вказану гіпотезу.

Для Кормильчича польсько-угорські перемовини виявилися знаковими, оскільки король **“по# дщерь его (Саломею/Соломію Лешека Білого. – М.В.) за сна си (Кальмана. – М.В.). и пославъ и # Володислава”** [2, стб.730]. Проте на фоні укладення цієї угоди досі не зрозумілим залишається ряд питань:

- 1) не з’ясованою є динаміка діяльності Ендре та Лешека в літні й осінні місяці 1214 р.;
- 2) важко вияснити рівень матеріальної та психологічної готовності самого боярина до подібного роду перетворень у межах відведених йому восени 1213 р. володінь;
- 3) переосмислення вимагає також повідомлення літопису про нібито ув’язнення Володислава.

Ретельно проаналізувавши літописні дані, ми прийшли до думки, що зустрічі Ендре з Пакославом і з краківським князем відбувалися послідовно впродовж літніх місяців (крайній термін – початок вересня) 1214 р. Молодший, 6-річний син Ендре II на той момент перебував поза табором свого батька, який знаходився в межах Спішського комітату (очевидно, у центральній комітатській фортеці, тепер – м. Спішське Подградье, Словаччина), натомість донька Лешека, що не виключено, знаходилася поряд з князем. Принаймні “Житіє” Соломії свідчить, що молода княжна після домовленостей з угорським монархом одразу ж була відправлена до Угорщини [20, s.771]*. Відтак на

* Оцінка цієї події істориками неоднозначна. Зокрема, Г.Каньо, Г.Лябуда та К.Голли схильні вважати, що Соломія була присутня під час укладення угоди в Спіші [49, s.165; 50, s.9, 13–14; 52, old.256]. Натомість К.Яшінські переконаний, що доньку Лешека відправили до Угорщини в 1218 р. [51, s.40–41]. Тим не менше базовою в цьому контексті може бути згадка Я.Длугоша про те, що донька Лешека Білого була коронована разом із Кальманом [4, с.199, 353].

підставі вивчення папських булл та угорських дипломів від 1214–1216 рр. зрозуміло, що **“король посади сна своего в Галичи”** у другій половині 1214 р. (вже 1214 роком датовано першу епістолу короля до папи Інокентія III *“...vt filium nostrum Colomanum ...in regem praeificeremus”* [12, s.164]), швидше за все – восени.

Тобто між літом-осінню 1214 р. Арпади провели важливі переговори не тільки з польським князем, а відтак – і з верховним понтифіком, але, не виключено, прийняли посольство від *Galiciae Principes et populus*. Імена делегації джерело не повідомляє, однак зрозуміло, що вказані особи толерували угорський протекторат, а самі *Principes*, представляючи, без сумніву, боярський стан, були підтримані населенням столиці (можливо, усієї землі). Наскільки таємно ці переговори відбувалися від Володислава Кормильчича, сказати важко, як і взагалі, на наш погляд, не ясно, чи не був боярин, на фоні останніх військових невдач, причетний до пропозиції передати Галич Кальманові.

Останні дві проблеми, окреслені нами вище, варто розглядати лише в контексті джерелознавчого аналізу дипломів від 1218 та 1232 рр., на сторінках яких згадується персона *Ladislaus Ruthenus*, а також Іпатіївського літопису як головного нарративного документа досліджуваного періоду. Важливо з'ясувати, чи дійсно в актах, адресованих естергомським архієпископам Іоанну (*Iohannes*, 1205–1223 рр.) і Роберту (*Robertus*, 1226–1239 рр.), іде мова про колишнього галицького боярина.

Хоч згадувана в джерелі персона в історичній літературі оцінюється неоднозначно й дослідники дотепер продовжують висувати найрізноманітніші версії з приводу ідентифікації вказаного чоловіка [21, с.81–82; 27, с.34; 28, с.144, 150; 30, с.76; 31, с.362; 33, с.21; 34, с.92; 41, с.62; 45; 46, с.30; 55, с.234; 56, с.26], ми, на основі аналізу існуючого історичного й генеалогічного матеріалу [22, с.35–49; 23; 25; 37, с.26; 38; 40, с.283] і відомих документів, приходимо до думки, що під *Ladislaeo Rutheno* слід розуміти виключно Володислава Кормильчича. По-перше, у нарративних пам'ятках серед представників східнослов'янської знаті початку XIII ст., крім нього, не згадується жоден інший князь чи боярин з аналогічним іменем як такий, що міг би перебувати з Ендре II в тісних взаємовідносинах. А по-друге, пожалування одних і тих самих виноградників людині, яка з XI ст. мала за прямий обов'язок коронувати всіх наступних представників династії Арпадів, яким був архієпископ Естергому [6, с.467] і згаданому *Ladislaei Rutheni*, свідчить, що останній повинен був займати в межах королівства дуже помітне місце.

Судячи зі змісту акта від 1232 р., колись, на наш погляд, на рубежі 20–30-х рр. XIII ст., частину володіння *Pagran ex indignatione* (*“...propter quandam nostram indignationam a iam dicta ecclesia abstuleramus”*, інші причини не вказані. – *М.В.*) Ендре II відібрав в архієпископа Роберта [8, с.281]. Земля та *omnes servi* були передані *Ladislaeo Rutheno*, який і користувався вказаною власністю до самої смерті, що наступила біля 1231 або 1232 рр. [8, с.180, 281]. Поясненням подібного кроку монарха в ставленні до *“святійшого отця”*, вважаємо, могли бути невдачі в справі поширення католицизму в Галичині впродовж 1215–1216, 1219–1221 та в другій половині 20-х рр. XIII ст.* або ж поява проблем у стосунках з духовенством, які перманентно тривали з 1218 р. до початку 30-х рр. XIII ст., будучи напряму залежними від стосунків Арпадів із папством [42, с.99–100]. Важливим у цьому сенсі залишається той факт, що Ендре II розпорядився віддати *villam Pagran* саме *Ladislaeo Rutheno*, а не будь-якому іншому представникові знаті. У цьому випадку ми переконані, що такою персоною міг бути виключно відомий з Іпатіївського літопису Володислав Кормильчич.

Відповідно до вищевказаних міркувань виникає потреба переглянути повідомлення літопису про те, що у (вересні-жовтні ?) 1214 р. король **“пославъ и #**

* Про незадоволення результатом діяльності Іоанна з боку Арпадів та Інокентія III вказував, зокрема, М.Чубатий [36, с.20–21].

Володислава . в Галичи заточи и в томъ заточень оумре” [2, стб.731]. З огляду на наявність у розпорядженні істориків дипломів від 1218 та 1232 рр., відсутність сумнівів щодо їхньої достовірності [53], наведена вище цитата виглядає доволі туманно та сумнівно, на що історики вже звертали свою увагу [60, s.59–60].

На наш погляд, жодного військового походу (в класичному розумінні) задля зміщення боярина не відбулося, натомість мала місце звичайна зміна володінь королівського васала, оскільки це відбувалося в інших землях Арпадів, зокрема, у Хорватії, Далмації, Славонії, Трансільванії тощо. Те, що літописець факт від'їзду Кормильчича до Угорщини стилістично орнаментував розповіддю про його арешт, пояснюється, як ми переконані, кількома причинами. По-перше, автором цього фрагмента літопису, вочевидь, був виходець із Волині – послідовник політики династії Романовичів, як правило, завжди негативно налаштований до супротивників в особі проугорськи налаштованих галицьких бояр (можливо, боярин В'ячеслав Товстий, наблизений до князя Данила в 1213–1214 рр.). Звідси – свідомо сфабрикована розповідь про одного з найбільших ворогів дітей покійного Романа Мстиславовича. По-друге, не виключається, що цитата про смерть Володислава в ув'язненні, у формі пізнішої вставки, появилася після укладення першого літописного списку при дворі князя Володимира Васильковича (70–80-ті рр. XIII ст.). В останніх коментованих виданнях так званого Галицько-Волинського літопису та його джерелознавчих дослідженнях аналіз генези цього фрагмента відсутній [1, с.183; 43; 44, s.149–163].

Інформація, наведена в дипломі короля Ендре II, датованому 1218 р. і адресованому Іоанну архієпископу Естергому (Iohanni, dei gracia Strigoniensi Archiepiscopo), переконує, що Володислав володів виноградниками Пагран уже деякий час (точно скільки, невідомо): “...Strigoniensi archiepiscopo, vineas Pagran perpetuo contulimus possidendas, quas eciam prius Ladislao Ruteno donaveramus” [12, s.257]. На жаль, відсутність конкретного повідомлення про час появи королівського васала (sic!) у комітаті Нітра не дає можливості вяснити, чим займався й де перебував Кормильчич між осінню 1214 та 1217/1218 роками. Точка зору І.Гарайди, М.Мілоша, Ф.Улічного та Дж.Харді про те, що вказаний фігурант отримав villam Pagran до 1214 р. [28, с.144; 35, с.132; 55, s.234; 56, s.26], не підтверджена документально. Ремарка Г.Стрипського щодо датування першої згадки de Ladislao Rutheno в 1213 р. (з посиланням на видання документів естергомських архієпископів за редакцією Фердинанда Кнауза) [33, с.31] помилкова. Популістською виглядає точка зору А.Бонкало про контроль Володиславом указаних територій між 1215–1220 рр. [39, s.11]. Р.Марсіна, не приводячи жодних аргументів, указував на отримання королівським васалом володіння Пагран до 1218 р. [8, s.179].

Поділяючи, у цілому, думку словацького археографа, ми ж схильні вважати, що досліджуваній нами персоні vineas Pagran були подаровані ще до кінця серпня 1217 р. *, однак не раніше травня 1209 р. [8, s.118]. Про це, зокрема, опосередковано свідчить послідовність розташування опублікованих Г.Феєром угорських дипломів від кінця 1217 – початку 1218 рр. Відомо, що впродовж серпня 1217 – січня 1218 рр. Ендре II брав участь у V Хрестовому поході, таким чином перебуваючи з військами в Сирії й Палестині. Після його повернення на початку 1218 р. ad Hungariam королівська канцелярія видала ряд актів, з яких досліджуваний нами диплом Г.Феєр подав під №2 (нумерація наша. – М.В.) [12, s.257–258]. Наступний документ №3 (булла папи Гонорія III (Honorius PP, 1216–1227 рр.), адресована єпископу м. Веспрем) датований детальніше: “Datum Laterani, quinto nonas Martii, pontificatus nostri anno secundo”, тобто 2 березня 1218 р. [12, s.259]. Отже, згадка про передачу Ladislao Rutheno vineas Pagran, на наш

* Станом на 23 серпня 1217 р., за даними Фоми Сплітського, король на чолі 10-тисячного війська та численного супроводу з простолюдинів прибув до Спліта з метою відправитися на Близький Схід задля участі в черговому Хрестовому поході [3, с.257].

погляд, цілком може стосуватися періоду, що передував серпню 1217 р., однак установити це точно наразі не видається реальним через брак відповідних документів.

Проте на підставі вищенаведених аргументів із впевненістю можна сказати, що літописна цитата про “заточеньє”, а тим більше про смерть Володислава “**В ТОМЬ ЗАТОЧЕНЬ**” відверто сфабрикована.

Судячи з факту, що в Угорщині впродовж кінця XII – першої третини XIII ст. іноземний нобілітет отримував земельні володіння не надто часто*, очевидно, галицький боярин становив для Арпадів особливий інтерес, своєю попередньою діяльністю впродовж 1205–1214 рр. заслужив відповідне ставлення до себе з боку правлячого монарха, можливо, володіючи наданими йому землями декілька років.

Соціальний, майновий статус Володислава в межах Угорщини й характер стосунків з Ендре впродовж 1217/18–1232 рр. досі не були предметом вивчення навіть на рівні окремої наукової статті, оскільки домінуючою в історіографії була думка про смерть галицького боярина в ув’язненні. Натомість актовий матеріал правлячої династії доволі чітко дає відповіді на поставлені питання.

Територіальні володіння, якими протягом указанного періоду управляв колишній представник східнослов’янської знаті, у контексті відображення їхньої майнової приналежності в XI–XIII ст., вивчення локальної топоніміки, місця та ролі в системі економічних зв’язків Арпадів дають можливість, певним чином, позиціонувати персону Володислава в ієрархічній системі королівства. Середньовічне *predium Pagran/Pogran*, розташоване в сучасній Словаччині (тепер – с. Пограніце, локалізоване в північно-східному напрямі на відстані 4,5 км від м. Нітра (див. карту №1. – М.В.) та ідентифіковане Р.Марсіною [8, s.179]), є предметом особливої уваги з огляду на періодичне фігурування в королівських дипломах, буллах римських пап тощо.

Карта 1. Село Пагран

Різноплановий за характером актовий матеріал, опублікований за період з кінця XVIII до XX ст. С.Катоною, Г.Феером, Ф.Кнаузом, Г.Вензелем, А.Поттхазтом, І.Сент-

* У 1222 та 1231 рр. “Золоті булли” Ендре II дану практику закріпили юридично. Зокрема, додаток №11 від 1231 р. наголошував: “Іноземній знаті, яка прибуває у країну, звичайно, якщо вона не хоче стати її жителями, не надаються посади, тому що вона виносить з країни багатство”, додаток №19 констатував: “а) особам іноземного походження не можна дарувати володіння; б) якщо ж [володіння] подарували або віддали, слід дозволити жителям країни, щоб вони [його] відкупили або повернули назад” [5, old.277; 19, s.38]. Україномовний переклад здійснено автором цієї роботи [25, с.229].

петері, Р.Марсіною [8, s.53–54, 64–65, 118, 180, 281; 9, s.255–256], засвідчує шестикратне згадування села Пагран в офіційному діловодстві Арпадів. Перша звітка про існування цього населеного пункту датується 1075 р., констатуючи його приналежність “ad ...sancti Benedicti monasterium hereditates”, заснованого королем Гейзою I (Geza, 1074–1077 pp.). Згідно з лаконічним описанням, у межах поселення проживало 25 родин сервів. Тут існувало 16 виноградників*, околиці включали ліси, луки та шість ділянок орної землі, які належали абатові монастиря [8, s.55]. Диплом, виданий королем Кальманом I Книжником 1 серпня 1113 р., свідчить, що “Villa Pogran est terminus puteus Cik[er et locus nomine Scumedi”, таким чином, локалізуючи поселення в топонімічному сенсі [8, s.67].

У кількох випадках (у тому числі в 1218 та 1232 pp.) на сторінках актів село Пагран асоціюється виключно з наявністю виноградників, а відповідно, виготовленням вина, яке в середньовічній Угорщині було джерелом серйозних надходжень до скарбниці. Повідомлення про важливість вирощування vineas масово зустрічаються в угорських джерелах. Той факт, що станом на 1232 р. “In villa, que vocatur Pagran ...numero vinearum vigintj quinque fuerant” [8, s.281], свідчить про доволі високий відсоток виготовлення винної продукції в рамках одного населеного пункту. Наприклад, Веспремське архієпископство в 1082 р. як пожалування отримало від короля Ласло I (Ladislau, 1077–1096 pp.) чималу кількість виноградників (понад 120 одиниць), хоч окремо взяте село, де вирощувалася рослина, рідко нараховувало більше 12–15 одиниць [10, s.448–458].

Подібна тенденція мала місце й упродовж XII–XIII ст., про що засвідчує відповідний дипломатичний матеріал [10, s.69, 89, 151, 186, 327; 12, s.140, 303, 326–327, 449; 13, s.208–211, 222, 464; 14, s.195–307; 15, s.116, 149, 161, 171, 367]. Таким чином, можна констатувати, що predium Pagran у динаміці вирощування виноградників було доволі успішним у королівстві. Однак одночасно зрозуміло, що сільські угіддя між 1217/18–1232 pp., швидше за все, не належали одному власникові.

Станом на 1218 р. Володислав Кормильчич у своєму розпорядженні вже мав vineas Pagran, частину яких Ендре тоді ж передав у користування “in Christo patri nostro Iohanni, dei gracia Strigoniensi archiepiscopo”. З вищенаведеної цитати, на жаль, невідомо чи подібне пожалування відбулося у збиток Ladislao Ruteno, однак точно ясно, що до 1231/32 pp. останній контролював виготовлення вина з numero vinearum vigintj quinque [8, s.180, 282]. Подібна кількість була значною, з огляду на згадані вище кількісні показники наявності виноградників в інших представників світської та духовної знаті Угорщини. Зображення виноградного грона на сучасному гербі с. Пограніце відображає традицію місцевого виноробства.

Отже, певна матеріальна заможність колишнього галицького боярина станом на 1217/18–1231/32 pp., на наш погляд, не підлягає сумніву, хоча встановити щорічні прибутки з продажу вина, за браком джерел, нереально, як і неможливо в'яяснити, чи володів Ladislau Ruthenus якимись іншими земельними угіддями в межах королівства.

Васально-сюзеренні стосунки Володислава й Ендре II, закріплені до кінця 1217 р. поземельними відносинами, передбачали конкретні зміни в соціальному статусі представника східнослов'янської знаті вже як підданого Арпадів. Ця проблема, як ми вважаємо, може бути частково вирішена завдяки ретельному джерелознавчому аналізу диплома від 1232 р., на сторінках якого перераховуються сім’ї “omnes serui predictj Ladislai”. У вказаному акті фігурують “prefatos populos ...quorum nomina sunt Johannes, Zeba, Menguet, Moch, Zumul, Halalus, Weta, Juan, Chama, Penta et duo fratres eius, Wucud, Moncha, Duda, Fab, Kecha, Dika, Zentus et Bada cum filio” [8, s.282]. На нашу думку, у

* Від кінця XI ст. до 1232 р. кількість родин сервів майже не змінилась (25 одиниць у 1075 р. та 21 – у 1232 р. відповідно). Кількість виноградників зросла від 16 до 25 одиниць [8, s.55, 281].

документі мова йшла про 20–21 родину, що в загально-демографічному сенсі, очевидно, становило близько 100–120 персон*. Особливості догляду за виноградом і виробництво вина передбачали використання праці не лише сервів, але й віниторіїв. Диплом від 1251 р. згадує про “vinitorem Mancha nominatum, de villa Pagran nomine” [11, s.256], однак не відомо, чи вказана персона мешкала в селі до 1232 р.

Категорія особисто залежних людей, відома в середньовіччі під поняттям “servus/seruus”, на сторінках угорського актового матеріалу зустрічається доволі часто, неодноразово будучи предметом дослідження угорських учених [61, old.198–200, 209–212]. Однак досі не відбулося вивчення кількості осіб цього прошарку в контексті приналежності до окремо взятого власника (в межах одного населеного пункту) або ж структури (монастиря чи церкви) впродовж XII–XIII ст. У результаті виконаних підрахунків ми прийшли до висновків, що кількість сервів у середньодемографічному зрізі вищезазначеного візрця була незначною. Наведені приклади засвідчують саме таку тенденцію.

Зокрема, диплом від 1137 р., автором якого була Magdalena, eiusdem Martini Coniux, констатував передачу монастиреві св. Петра “pro animae meae, dominique mei Martini remedio” різнопланової власності, зокрема, “duo serui... sine vxoribus, tres vero debitores” [11, s.93]. Комес Фулькумар “pro remedio animarum suarum” у 1168 р. Переписав церкві Beati Mauricii de Bel “vnum seruum nomine Seged” [7, №37]. Поряд із 22-ма вільними селянами in uilla Ilbew у власності дьорського каноніка Опуса під 1210 р. також згадується 5 сервів [7, №60]. Акт короля Ендре II від 1217 р. констатував, що “terre de Gyrok incipit de villa Sceureg, qui sunt serui regis” (без переліку імен) [12, s.202]. Диплом цього ж монарха від 1221 р., підтверджуючи попереднє надання terras ab Abbatia montis Pannoniae, in Ölbö, Szölös, Éch Gamas, серед іншої власності перераховував: “seruum nomine Lazou cum vxore, et quatuor filiabus... item duos seruos, videlicet Micou, Veneir... item seruum nomine Ceplet, cum filiis... seruis... Vesec et filio eius” [7, №96; 13, s.478–479; 16, s.298–299]. Акт від 1225 р. вершника (рицаря) Івана (Ego Iwan miles domini Regis et domini Archiepiscopi Colocensis) згадує в його власності 3-х сервів [7, №126]. Документ абата Лотарда з монастиря S.Iacobi de Lében від 1229 р. підтверджував перехід серва Buz in libertatem [13, s.486]. У тому ж році Ladislaus, Iudicis Cugiae видав диплом, що стосувався персони серва Берджаміна – людини Варадинської капітули [18, s.220]. Акт комеса Шопрону Чака від 1237 р., адресований monasterio de monte S. Mariae, передбачав передачу монастиреві vnum seruum nomine Crasthey [14, s.99].

Капітула м. Загреб у 1252 р. один з актів адресувала omnibus praesens scriptum inspecturis, у якому йшла мова про серва “nomine Ianus, cum duobus filiis et vna filia sua”, що був власністю Thome, filio Iohannis de prouincia Zotmár [15, s.169]. Веспремська капітула в 1270 та 1277 pp. видала два дипломи, адресовані omnibus, praesentes litteras inspecturis, у яких перераховувалися серви покійного комеса Готарда, у тому числі ті, яким він подарував волю: “Muzgud et filium eius Nicolaum, ...Pentek nomine, cum quibusdam filiis Aegydius et Cseke, ...Mateum et Mauritium, Fratrem eiusdem...” [16, s.74; 17, s.417–418] і т. д. У тому ж році Moys Palatinus зі своїм найближчим оточенням “ob remedium animarum nostrarum... monasterio B. V. de Abraham” постановили передати рухоме й нерухоме майно, серед якого були “seruos et ancillas, quorum nomina sunt haec (загалом 42 особи, ураховуючи жінок і дітей. – М.В.)” [16, s.86]. Той самий палатин у 1272 р. Monasterio Ord. Cisterciensium передав “seruitores et Ancillas, quorum nomina sunt haec (загалом 33 особи, ураховуючи жінок і дітей. – М.В.)” [16, s.262]. Підтвердження

* Цікаво, що станом на 31 грудня 2004 р. с. Пограніце нараховувало 1069 жителів (див.: www.pohranice.sk). У контексті аналізу динаміки зміни демографічної ситуації на селі вищенаведена кількість мешканців середньовічного поселення нам видається цілком реальною.

пожалувань за 1270 і 1272 рр. гарантувалося дипломом короля Іштвана V (Stephanus, 1270–1272 pp.) [17, s.111].

Вияток у вищенаведеному звіті становить, наприклад, перелік сервів-злочинців (62 імені) de villa Vduard, що належали церкві св. Бенедикта supra Grana refractarii, зафіксований дипломом Ендре II від 1228 р. [13, s.143–144].

Таким чином, на підставі вищезазначених даних можна припустити, що кількість сервів стосовно окремо взятого представника світської чи духовної ієрархії королівства не була чітко регламентована, зберігаючи тенденцію плинності. Відмінні за посадами персони володіли різною кількістю залежного населення, часто передаючи його у власність монастирів і церков, а також даруючи свободу. Однак актовий матеріал Арпадів подає лише зафіксовані історією казуси, у цілому віддзеркалюючи тільки загальні тенденції внутрішньоїєрархічних перетворень, не до кінця будучи репрезентативним.

У цілому, перелік omnes serui predictj Ladislai de villa Pagran, які в 1232 р. змінили власника, відображає, на нашу думку, важливість подібного реєстру як для короля, так і, очевидно, для естергомського архієпископа Роберта, під протекторат якого переходили селянські родини. Приналежність 20–21 родини сервів (тобто близько 100–120 персон) Володиславові впродовж 15 років засвідчує про доволі високий суспільний статус власника (на рівні володіння лише вказаним населенням пунктом). Нам, однак, також невідомо, чи в межах Угорщини колишній боярин окрім с. Пагран мав якісь інші predia.

Вищенаведена статистика numero seruorum і наявність економічно прибуткових виноградників у контексті порівняння статусу Ladislai Rutheni з іншими підлеглими Арпадів, на наш погляд, в ієрархічній драбині королівства дозволяє розташувати Володислава поряд із королівськими баронами, нижчими представниками курії. Без сумніву, у минулому представник східнослов'янської знаті після 1214 р. не перетворився для Ендре II персоною non grata, проте рівень впливу на зовнішньополітичні та династичні відносини монарха з князями Волині, Галичини та Чернігівської землі, за браком документів, є невідомим.

Отже, у системі взаємовідносин галицької знаті з угорським королем початку XIII ст. постать Володислава Кормильчича (Ladislao Rutheno) є знаковою. Появившись у політичному житті землі близько 1198/99 рр. і беручи в ньому активну участь до 1214 р., боярин і його родичі (з джерел відомі лише брати) доклали чимало зусиль задля формування в Галичині значної групи прихильників Арпадів, чого не спостерігалось до кінця XII ст. Водночас представник місцевої знаті залишався на сталих ворожих позиціях до волинських Романовичів та їхніх послідовників. Тим не менше, актовий і нарративний матеріал доволі спокійно відображає окремі факти з біографії боярина. Одіозність досліджуваної персони, спричинена не зовсім адекватними оцінками його діяльності саме істориками XIX – початку XXI ст., на наш погляд, є надуманою, документально необґрунтованою, суб'єктивно ворожою.

Обставини протиборства з князівськими династіями Русі, **“вокняження”** та особливо галицького правління Володислава Кормильчича, які спричинили глибоку й водночас часто нічим не аргументовану критику вчених, у літературі досі відображені в спотвореному вигляді. На нашу думку, серед більшості істориків має місце глибинне нерозуміння суті процесів, які супроводжували еволюцію русько-угорських міждинастичних відносин указаного періоду на загальноєвропейському фоні, допускаються серйозні помилки в хронології подій тощо. Неврахування й невведення в науковий обіг давно відомих актів королівської канцелярії, папських булл чи нарративів учергове демонструвало негативи правління **“боярської олігархії”**, **“заколотників”**, **“бунтівників”** та ін.

Станом на початок XIII ст. серед галицької знаті сформувалося уявлення про необов'язковість обіймання посади місцевого князя кимсь з інших володарів східнослов'янського світу. Постать угорського монарха-протектора на вакантний престол боярами розглядалася цілком реально, була підготовлена роками тісних обопільних контактів, періодичним перебуванням своїх родичів, дітей в Угорщині, а також певними генеалогічними правами Ендре II зокрема. Можливо, що й сам Володислав упродовж кінця 80–90-х рр. XII ст. знаходився при одному з резиденційних дворів Арпадів.

Прихильність Кормильчича до Ендре, динаміка контактів, зафіксована документально, створили серйозний прецедент усунення Романовичів від влади в столичному центрі в перші ж роки після смерті Романа Мстиславовича навіть попри домовленості в Сяноку в серпні 1205 р.

1. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / [за ред. М. Ф. Котляра]. – К. : Наукова думка, 2002. – 396 с.
2. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Изд. 2. – 938 с.
3. Фома Сплитский. История архиепископов Салоны и Сплита / Фома Сплитский ; пер., комментарий О. А. Акимовой. – М. : Индрик, 1997.
4. Щавелева Н. И. Древняя Русь в “Польской истории” Яна Длугоша (книги I–VI) : текст, перевод, комментарии / Щавелева Н. И. – М. : Памятники исторической мысли, 2004. – 495 с.
5. Az Aranybulla 1231. évi megújítása (Részletek) // Magyar történeli szöveggyűjtemény 1000–1526 / Szer. I. Bertényi. – Budapest : Osiris kiadó, 2000. – O. 274–278.
6. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV / Praefatus est textum recensuit anno tationibus instruxit A. Domanowski // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum : in 2 v. / Edendo operi praefuit E.Szentpétery. – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1937. – Vol. 1. – S. 219–505.
7. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1860. – V. 1 : 1001–1235. – 405 s.
8. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae / Ed. R. Marsina. – Bratislava : Sumptibus Akademiae Scientiarum Slovaciae, 1971. – T. 1 (inde ab anno DCCCXV usque ad anno MCCXXXV). – 504 s.
9. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae / Ed. R. Marsina. – Bratislava : Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovacae, 1987. – T. 2 (inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX). – 672 s.
10. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 1. – V. 1. – 496 s.
11. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 2. – 464 s.
12. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 1. – 480 s.
13. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. RegiaeUniversitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 2. – 495 s.
14. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 4. – V. 1. – 480 s.
15. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 4. – V. 2. – 528 s.
16. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 5. – V. 1. – 328 s.
17. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 5. – V. 2. – 608 s.
18. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1831. – T. 7. – V. 1. – 368 s.
19. The Laws of the medieval kingdom of Hungary : in 2 t. / [ed. J. M. Bak, Gy. Bónis, J. R. Sweeney]. – Idyllwild : Charles Schlacks, jr., publisher, 1999. – T. 1 : 1000–1301. – 328 s.
20. Vita sanctae Salomeae reginae Haliciensis / Ed. W. Ketrzyński // Monumenta Poloniae historica. – Warszawa : PWN, 1961. – T. 4. – S. 770–796.
21. Беликова Т. В. Княжеская власть в Галиче времен Ярослава Осмомысла / Беликова Т. В. // Вестник ЛГУ. – 1985. – Сер. 2. – Вып. 3. – С. 81–82.
22. Войтович Л. Друга галицька династія: загадки і проблеми досліджень / Войтович Л. // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 35–49.

23. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст. : склад, суспільна і політична роль) / Войтович Л ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 649 с.
24. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Войтович Л. В. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 782 с.
25. Волошук М. М. Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівством (кінець XII–XIII ст.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Волошук М. М. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2005. – 231 с.
26. Волошук М. М. “**Вокняжнине**” галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 pp., з перервами): міфи і реальність / Волошук М. М. // Acta Posoniensia. – Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, katedra Všeobecných dejín, 2009. – V. 10 : K životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej. – S. 99–113.
27. Гаджега В. Додатки к истории русинов и русских церквей в Ужанской жупі. Студии исторично-архивні / Гаджега В. – Ужгород : Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1924 – 149 с.
28. Гарайда И. Галицька політика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го / Гарайда И. // Зоря. – 1943. – № 1–4. – С. 119–176.
29. Головка А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. / Головка А. Б. – К. : Наукова думка, 1988. – 134 с.
30. Даніш М. Словачина та Галич (на перехресті середньовічних торговельних шляхів) / Даніш М. // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України : матеріали Міжнар. ювілейної наук. конф. – Івано-Франківськ ; Галич : Плай, 1998. – С. 69–75.
31. Майоров А. В. Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Майоров А. В. ; [под ред. И. Я. Фроянова]. – С. Пб. : Университетская книга, 2001. – 640 с.
32. Перфецький Е. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша / Перфецький Е. // Записки НТШ / [за ред. І. Крип'якевича]. – Львів : Накладом НТШ, 1927. – Т. 147. – С. 1–54.
33. Стрипській Н. Я. Гдн документи старшей истории Подкарпатской Руси? О межевых названиях / Стрипській Н. Я. – Ужгород : Типографія “Школьной Помощи”, 1924. – 66 с.
34. Фонт М. Венгры на Руси в XI–XIII вв. / Фонт М. // А се его сребро : зб. праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Когляра з нагоди його 70-річчя. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 89–98.
35. Харди Ї. Наследники Кијева између краљвске круне и татарског жарма: студила о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године / Харди Ї. – Нови Сад : МБМ плас, 2002. – 239 с.
36. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії / Чубатий М. // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. 123–124. – С. 1–108.
37. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217 – 1264 / Bartnicki M. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 251 s.
38. Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Ruricides Russes. Du X^o au XIII° siècle / Baumgarten N. – Roma : Pont. Institutum orientalium Studiorum, 1928. – 94 p.
39. Bonkaló A. The Rusyns / Bonkaló A. ; translated by E. Bonkalo. – N.-Y. : Columbia University, 1990. – 160 p.
40. Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku) / Dąbrowski D. – Kraków : Avalon, 2008. – 816 s.
41. Daniš M. Karpatský region. Slovensko a Halič / Daniš M. // Slovensko a Europsky Juhovýchod. Medzikulturne vzťahy a kontexty (Zbornik k životnému jubileu T. Štefanovičovej) / Ed. A. Avenarius, Z. Ševčíková. – Bratislava : Filozodická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 1999. – S. 53–62.
42. Esztergomi érsekek 1001–2003 / Szer. M. Beke. – Budapest : Szent István Társulatas Apostoli Szenetszék Könyvkiadó, 2003. – 480 l.
43. Fonalka M. A Halicsi-Volhíniai évkönyv művelődéstörténeti vonatkozásai / Fonalka M. – Debrecen : Debreceni Egyetem Kossuth egyetemi Kiadója, 2001. – 159 l.
44. Font M. “Gesta Danielis regis” / Font M. // “Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a batvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére / Szerk. Piti Ferenc. – Szeged, 2000. – Old. 149–163.
45. Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz / Font M. – Budapest : Ballasi kiadó ; Pecs : University press, 1998. – 218 l.
46. Grzesik R. Książę węgierski żonaty z córką Mścisława halickiego. Przyczynek do problemu czasu i miejsca powstania kroniki węgiersko-polskiej / Grzesik R. // Kwartalnik Historyczny. – 1995. – Rocznik CII. – Zeszyt 3–4. – S. 23–35.
47. Grzesik R. Polska Piastów i Węgrzy Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku) / Grzesik R. – Warszawa : Instytut slawistyki polskiej Akademii nauk, 2003. – 262 s.

48. Grzesik R. Polsko-węgierska granica na Spiszu – dzieje historiograficznych zmagają / Grzesik R. // Terra Scepusiensis. Stav badania o dejinách Spiša / Vedecka redakcia R. Gładkiewicz a M. Homza. – Levoča ; Wrocław : Kláštorisko n.o., 2003. – S. 341–351.
49. Historia dyplomacji polskiej (połowa X w. – 1572) / [pod red. M. Biskupa] // Historia dyplomacji polskiej (połowa X–XX ww.) : w 4 t. / [pod red. G. Labudy]. – Warszawa : PWN, 1980. – T. 1. – 875 s.
50. Hollý K. Kňazná Salomea a uhorsko-pol'ské vzťahy v rokoch 1214–1241 / Hollý K. // Historický časopis. – 2005. – R. 53. – Č. 1. – S. 3–28.
51. Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich / Jasiński K. // Biblioteka Genealogiczna / [pod red. M. Górnego]. – Poznań ; Wrocław : Wydawnictwo Historyczne, 2001. – T. 3. – 248 s.
52. Kanyó G. Kálmán herceg / Kanyó G. // Katholicus Szemle / Szer. Á. Mihályfi. – Budapest : Az Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. – Old. 250–267, 414–445.
53. Karácsonyi J. A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig / Karácsonyi J. – Budapest : A flór-alapítványból kiadja a magyar tud. Akadémia, 1902. – 143 l.
54. Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji / Labuda G. – Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983. – 308 s.
55. Miloš M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku / Miloš M. – Martin : Matica slovenska, 2006. – 519 s.
56. Uličný F. Podiel Rusov, Rusínov na doosidl'ovaní Slovenska v stredoveku / Uličný F. // Slavica Slovaca. – 1993. – R. 28. – Č. 1–2. – S. 21–29.
57. Wędzki A. Uwagi nad problemem kształtowania się granicy polsko-węgierskiej na Spiszu w średniowieczu na marginesie najnowszych prac Jana Beňko / Wędzki A. // Slavia Antiqua. – 1973. – T. 20. – S. 197–210.
58. Wielkiewicz-Wawrzyńczyk A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. / Wielkiewicz-Wawrzyńczyk A. // Ateneum Wileński. Czasopismo naukowe, poświęcone badaniom przeszłości ziem Wielkiego X. Litewskiwo / [red. B. Wolanowski, St. Zajączkowski]. – Wilno : Wydano z zasiłku Fundusze kultury narodowej przy prez. R.M., 1937. – R. 12. – S. 1–35.
59. Włodarski B. Polityka Ruska Leszka Bialego / Włodarski B. // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – 1925. – Dział II. – T. 3. – Zeszyt 3. – S. 1–84.
60. Włodarski B. Polska i Rus (1194–1340) / Włodarski B. – Warszawa : PWN, 1966. – 326 s.
61. Zsoldos A. Az Árpádok és allatvalóik (Magyarország története 1301-ig) / Zsoldos A. – Debrecen : Csokonai kiadó, 1997. – 281 l.

The article is devoted to the unknown in a historiography theme about the stay of Volodislav Kormilchich in Hungary within 1214–1232. Thanks two diplomas author refuted the popular meaning about the death of former galithian bojar in the Hungarian prison. The private property, which Volodislav had into the Pagran village, allows to assume, that he belonged to the Hungarian nobilities of a middle range.

Key words: Hungarian kingdom, Arpads, Endre II, Galithian Principality, Volodislav Kormilchich, village Pagran, Romanoviches.

**УДК 321.1 (477.8)
ББК 66.5**

Іван Монолатій

“VIRIBUS UNITIS”*.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ АВСТРО-УГОРЩИНИ: ВИМУШЕНІ ІНІЦІАТИВИ Й НАПІВДЕКЛАРАЦІЇ

У статті проаналізовано ініціативи державної влади Австрійської імперії щодо реорганізації Австрійської імперії в дуалістичну монархію – Австро-Угорщину. Установлено, що характерною рисою законів 60-х років XIX ст. стало широке декларування демократичних прав привілейованих націй (німців і угорців) і поневолених народів. Обґрунтовано думку, що Австрія, не зважаючи на недосконалий адміністративно-територіальний устрій, з одного боку, стала сучасною й ліберальною державою, а з іншого, – рівень розпаду імперії загострився відповідно через угоду 1867 р., за якою Угорщина стала країною-сателітом Австрії. З'ясовано сутність і фактори конституційних реформ і державної етнічної політики в 1848–1870 рр.

Ключові слова: політична система, політичні інститути, парламентаризм, права й свободи громадян, Австро-Угорщина, ініціативи, конкуренція, модернізація.

* “Спільними зусиллями”. – Ред.